

11. Чекалюк С. Оконфузилися [Текст] / С. Чекалюк // Шлях перемоги. – 1999. – 24 березня. – С. 4.
12. Чайковський А. С. Невідома війна (Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика) [Текст] / А. С. Чайковський. – К. : Україна, 1994. – 256 с.

Малик Ю. О. Смерть С. В. Руднева: в пошуках істини.

У статті розглянуто різні версії причин загибелі комісара партизанського з'єднання С. В. Руднева.

Ключові слова: Делятин, С. А. Ковпак, партизанське з'єднання, радист, Р. С. Руднев, С. В. Руднев, І. К. Сиромолотний.

Малик Ю. А. Смерть С. В. Руднева: в поисках истины.

В статье рассмотрено разные версии причин гибели комиссара партизанского соединения С. В. Руднева.

Ключевые слова: Делятин, С. А. Ковпак, партизанское соединение, радист, Р. С. Руднев, С. В. Руднев, И. К. Сыромолотный.

Malyk Y. O. Rudnev's death: searchu the thuth.

In this article there described different versions on reasons of the death guerilla's gathering S. V. Rudnev.

Key words: Delytyn, S. A. Kovpak, guerslla's gatheving ,radio operator, R. S. Rudnev, S. V. Rudnev, I. K. Syromolotnyi.

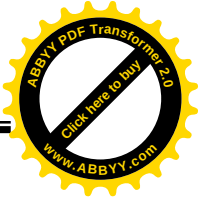
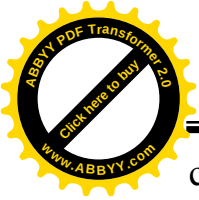
УДК 94:332.012.2:316.343«186/190»(477.4+477.5)

Олійник Н. В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СЕЛЯНСТВА У ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД НА НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

У II пол. XIX ст. на Наддніпрянщині зберігались значні відмінності у правовому становищі різних категорій населення, аграрне реформування впливало на соціально-економічне становище селянства, яке, як основна трудова маса суспільства, відігравало вирішальну роль у поступальному розвитку капіталістичних відносин в Україні. Проблемам соціального статусу селянства в суспільстві присвячено багато фундаментальних праць та публікацій. Але подальше вивчення і переосмислення цієї проблеми є досить актуальним.

У російській та українській історіографії комплекс проблем соціально-економічного становища селянства у II пол. XIX ст. на Наддніпрянщині вивчено фрагментарно. Найбільший внесок у розробку цієї проблеми зробили О. Реєнт та М. Яременко [9; 11]. У їх працях проаналізовано еволюцію капіталістичних відносин на Наддніпрянщині, досліджено основи

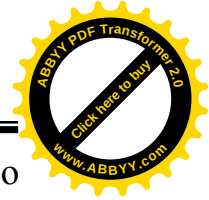
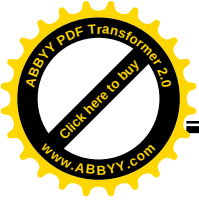
соціально-економічного реформування суспільства у II пол. XIX ст.

Проблема розшарування селянства у II пол. XIX ст. частково стала темою досліджень Л. Бабенка, Р. Білоусова, С. Борисевича, В. Вериги, Н. Дорожкіної, Л. Захарова, А. Зінченка, С. Раєвського та ін. [1–4; 6–8]. Вони розглянули соціально-економічне становище українського селянства, а саме основні аспекти реформування країни, та відзначили деякі особливості його реалізації на Наддніпрянщині, порівняли місцеві та загальноросійські показники, виокремили деякі позитивні моменти реалізації реформи, що відобразили зміни в селянському землеволодінні, господарському житті губерній, наприклад руйнування селянської общини та впровадження капіталістичних відносин у сільському господарстві. Однак окремі питання, пов'язані з особливостями економічного розвитку Наддніпрянської України у складі Російської імперії, процесом формування станів і соціальною стратифікацією населення, становленням національної буржуазії та підприємництва, банківської справи й торгівлі, специфікою розвитку та наслідками реформування аграрного сектора економіки, залишаються недостатньо опрацьованими.

Мета статті – проаналізувати напрями пореформених змін у соціально-економічному становищі селянства у II пол. XIX ст. на Наддніпрянській Україні, узагальнити їх кількісні та якісні характеристики.

Становище селянства у пореформені десятиліття різко погіршилося з двох об'єктивних причин. По-перше, відсутність капіталів унеможливлювала поширення нових, інтенсивних форм господарювання, унаслідок цього урожайність була дуже низькою. По-друге, через демографічний вибух, що призвів до різкого збільшення кількості сільського населення. Розміри селянських ділянок зменшилися до критичного показника. З 9,5 млн жителів українських сіл 6 млн були вихідцями з кріпаків. Вони жили на тих самих 4 млн десятинах землі, що у 1860-х роках належали вдвічі меншому числу сільського населення [9, 148].

Слід зазначити, що після проведення реформи селяни в Україні мали менше землі, ніж до її проведення. Вони втратили 1 млн десятин, тобто понад 15% загальної площі землі, яка їм належала до реформи. На Наддніпрянщині їх землі зменшилися майже на 30%. Якщо середній розмір селянського наділу в імперії становив 27 акрів на сім'ю, то на Наддніпрянщині – лише 18. Таким чином, аграрне перенаселення стало однією з найхарактерніших ознак господарського становища українського села у пореформені десятиліття [2, 73].

Протягом усього пореформеного періоду сільське господарство українських губерній інтенсивно втягувалось у товарно-грошові відносини і поступово набувало підприємницького, капіталістичного характеру. Існуючі пережитки кріпосництва (поміщицькі латифундії, відробітки, викупні платежі, становість та ін.) заважали швидкими темпами запровадити капіталістичні відносини в усіх галузях сільського господарства [5, 37].

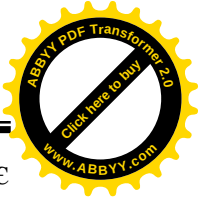
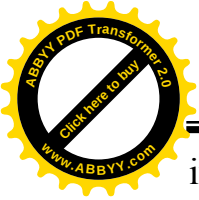
Відбувалося поєднання ознак як панщинної, тобто відробіткової, так і капіталістичної систем. Це було характерною особливістю економічного розвитку сільського господарства в пореформений час. Отже, після реформи 1861 р. помітним явищем стала соціальна диференціація селянства. Це цілком закономірне явище, бо ставлення до праці не могло бути у всіх однаковим. Попри загальне несприятливе становище селян, деякі з них, як правило, господарювали краще, інші гірше.

Для основної частини селянства купівля землі була недоступна. До того ж ціни на землю весь час зростали. Так, на початку 60-х років XIX ст. продажна ціна землі в Полтавській губернії в середньому становила 20 руб. 12 коп. за десятину, то на початку XX ст. вона вже досягла 500 і навіть 600 руб. за десятину, тобто за 40 років ринкова ціна землі зросла в 30 разів. По Україні в цілому середня ціна десятини землі в 1893–1902 рр. порівняно з 1862–1872 рр. зросла в 4,5 рази [1, 29].

Отже, високі ціни на землю призвели до подальшого розшарування селянства. У селянських господарствах зменшився розмір посівних площ. Наприклад, у Полтавській губернії з 1910 до 1916 р. у дрібних господарствах середній розмір посіву зменшився на 9,3%, у великих – збільшився на 16,6%.

Шукаючи вихід з гострого малоземелля, селяни брали в оренду поміщицьку землю. За офіційними даними, з 1877 до 1905 р. площа позанадільної землі, орендованої селянами, збільшилася в дев'яти українських губерніях із 2590,3 до 4214,4 тис. десятин, тобто майже на 39%, але оренда землі так само, як і купівля поміщицької, не розв'язувала проблеми малоземелля основної маси селянства, оскільки переважна більшість орендованих земель (від 50% до 84%) потрапляла до рук заможної верхівки села [10, 372].

Отже, купівля й оренда поміщицьких, казенних та інших земель не вирішували малоземелля та призвели до нерівномірності в розподілі земельних угідь між окремими групами сільського населення, прискорило процес розшарування селянства, зміцнило економічні позиції сільської верхівки. На початку 90-х років XIX ст. в Україні, як і у всій Російській

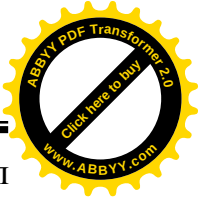
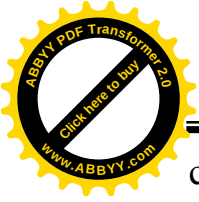
імперії, склалися основні групи сільського населення: біднота, середнє селянство, заможне селянство, а також поміщики та сільська буржуазія, що володіли латифундіями. У процесі соціального розшарування селянства змінювався і зовнішній вигляд села.

Проте розглядати процес розшарування селянства як такий, що повною мірою призводив до зубожіння та обезземелення селянства, помилково. Сільська буржуазія та заможне селянство, зосереджуючи у своїх руках близько 40% надільних і приватних селянських земель, до 80% орендних земель, понад 50% робочої і продуктивної худоби, переважну більшість селянських машин і вдосконалених знарядь праці, наприкінці XIX ст. відігравали значну роль в економічному житті країни. Селянська біднота, що становила більше половини сільського населення, була основним джерелом формування промислового і сільськогосподарського пролетаріату [8, 37].

У цілому сільське населення Наддніпрянщини можна поділити на три групи: вищу, середню та нижчу, що збігається із соціально-економічною структурою українського села. Наддніпрянське селянство поступово стало складатися з відносно заможніших, яких почали називали куркулями, господарів середнього достатку; бідних селян, тобто бідняків. Завдяки поєднанню землеробського хисту, сумлінної праці, ініціативності, підприємливості, а також використанню найманої праці односельців близько 15–20% селянам вдалося збільшити розміри наділів і придбати невелику кількість реманенту та худоби, у той час як інші дедалі більше розорялися [11, 52].

У групі заможного селянства у 90-х роках XIX ст. на один двір припадало майже 22 десятини землі, кілька коней, овець, одна – дві корови та незначна кількість сільськогосподарської техніки. Середня верства селян була відносно великою і становила близько 30% сільського населення. Середнякові, зазвичай, належало 8–25 акрів землі, цього було достатньо для того, щоб забезпечити родину, мати кілька коней та кілька голів худоби, але не завжди достатньо, щоб забезпечити своє господарство сільськогосподарською технікою [3, 211].

Конфіскаційний характер мало «Місцеве положення про поземельне упорядкування селян губерній: Чернігівської, Полтавської та частини Харківської». Його специфіка полягала в тому, що в основу наділення селян землею був покладений принцип спадкоємно-сімейного землекористування. Земля розподілялася в межах сільської общини не на зрівняльних засадах з періодичними переділами, як це робилося при общинній формі землекористування, а на основі сімейних ділянок, що

склалися з садиби та польового наділу чи тільки з садиби. Вищий наділ на душу, залежно від місцевості, коливався від 2,7 до 4,5 десятин, нижчий становив половину вищого. У Лівобережній Україні поміщики одержали право на зменшення наділів селян, заміну їх угідь, перенесення їх садиб та інші обмеження селянського землекористування [4, 288].

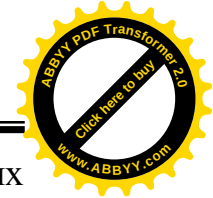
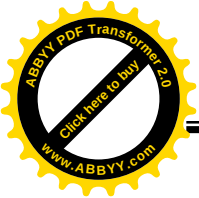
Законодавчо аграрна реформа 1861 р. відбивала інтереси передусім поміщиків, надаючи їм широкі можливості для значного зменшення селянського землеволодіння. Разом з тим селянською реформою були створені соціально-економічні умови для формування нових класів – буржуазії та пролетаріату, закладено основу для зміни правового статусу колишніх станів феодального суспільства у напрямку пристосування їх до умов капіталізму. Важливу роль у цьому процесі відіграли наступні реформи 60–70-х років XIX ст. [7; 11].

Скасування кріпосного права внесло серйозні зміни у правове становище селян. Положення 19 лютого 1861 р. оголошувало селян вільними сільськими обивателями, у подальшому наділило їх особистими та майновими правами: вступати в шлюб без дозволу поміщика і самостійно вирішувати свої сімейні та господарські справи, отримувати у власність нерухоме майно, здійснювати торгівлю і тримати промислові та ремісничі заклади, укладати угоди, вступати в купецькі гільдії [4, 300].

Кріпосницький характер реформи виявився і в спеціальному положенні «Про умови виходу селянина за викуп». Було встановлено, що присадибну ділянку селянин мав право викупити в будь-який час, польові ж наділи могли перейти у власність селян тільки за згодою поміщика і навіть проти бажання громади. Якщо поміщик бажав продати польовий наділ, селянин не мав права відмовляти [10, 410].

Встановлений порядок і правила викупної операції означали фактично викуп не землі, а особи селянина, його права вільно розпоряджатися своєю працею і можливістю пересуватися. За основу визначення розміру викупу бралася не продажна ціна землі, а розміри грошових повинностей, які сплачувалися у той час селянами [6, 20].

Отже, скасування кріпосного права привело до того, що протягом усього пореформеного періоду зберігалися значні відмінності у правовому становищі різних груп селян. Залишки кріпосництва, відробіткова система перешкоджали вдосконаленню продуктивності сільського господарства, через це селяни потрапили у кабальну залежність від поміщиків, що спричинило їхнє розорення та злидні. На правовий статус селянства впливали також положення інших економічних реформ.

Таким чином, соціально-економічне становище сільськогосподарських виробників у зазначений період було досить важким. Розвиток ринкових відносин посилював розшарування селян. Через неможливість забезпечити себе продовольством та коштами за рахунок сільського господарства селяни займалися кустарними промислами, заробітчанством та переселялися до інших регіонів Російської імперії. Зміни у соціально-економічному становищі селян почали особливо проявлятися наприкінці XIX ст. Економічне реформування викликало посилення уваги до раціонального ведення господарства. У цей період відбулася перебудова світогляду селянина в напрямку розкриття власного потенціалу. Активізація особистісного фактора у справі господарювання була одним із найважливіших результатів реформи.

Джерела та література

1. Бабенко Л. П. Селянська реформа 1861 р. в документах фонду К. М. Скаржинської Державного архіву Полтавської області / Л. П. Бабенко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – № 1. – С. 28–30.
2. Белоусов Р. Две крестьянские реформы: 1861, 1907 годов / Р. Белоусов // Экономист. – 1992. – № 12. – С. 73–82.
3. Верига В. Нариси з історії України (кін. XVIII – XX ст.) / В. Верига. – Л. : Світ, 1996. – 447 с.
4. Дашкевич Я. Хрестоматія з історії України / Дашкевич Я., Кролевець М., Лещенко М. – К. : Університетська книга, 2006. – 647 с.
5. Дорожжина Н. Крепостное право отменяется навсегда / Н. Дорожжина // История. – 2005. – № 11. – С. 37–40.
6. Захарова Л. Освободительные реформы в России 1861 г. / Л. Захарова // Знания – сила. – 1992. – № 12. – С. 18–22.
7. Зінченко А. Реформа 1861 р. в Україні як дискусійне поле в історичній науці / А. Зінченко // Український історичний журнал. – 2001. – № 7. – С. 18–29.
8. Раєвський С. М. Сільське господарство Лівобережної України в др. пол. XIX – поч. XX ст. / С. М. Раєвський // Київська старовина. – 2009. – № 11–12. – С. 37–46.
9. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – поч. XX ст.) / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 148–155.
10. Червінський М. І. Історія України: джерельний літопис / М. І. Червінський, М. І. Обужний. – К. : Дирекція РВД, 2008. – 800 с.
11. Яременко М. Ф. Сумщина пореформена (1861–1916 рр.) : [монографія] / М. Ф. Яременко. – Суми : Університетська книга, 2002. – 366 с.

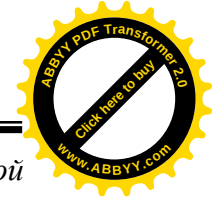
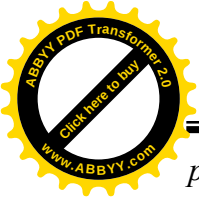
Олійник Н. В. Соціально-економічне становище селянства у пореформений період на Наддніпрянській Україні.

У статті розкрито зміни, що відбулися у соціально-економічному становищі селянства у зв'язку з розкладом феодально-кріпосницької системи і розвитком капіталістичних відносин на Наддніпрянській Україні у II пол. XIX ст.

Ключові слова: аграрна реформа, сільське господарство, правове становище, оренда, Наддніпрянська Україна.

Олейник Н. В. Социально-экономическое положение крестьян в послереформенный период на Надднепрянской Украине.

В статье раскрыты изменения, которые произошли в социально-экономическом положении крестьянства в связи с кризисом феодально-крепостнической системы и

развитием капиталистических отношений на Надднепрянской Украине во второй половине XIX века.

Ключевые слова: аграрная реформа, сельское хозяйство, правовое положение, аренда, Надднепрянская Украина.

Oliynyk N. V. Social and economical condition of the peasantry after reform's period on Naddnipranska Ukraine.

The author of the article demonstrated in the light the changes that were happening in the social and economical condition of the peasantry in the connection with the crisis of the feudal system and the development of capitalistic relations on Naddnipranska Ukraine in the second part of the XIX century.

Key words: agrarian reform, agriculture, legal condition, lease, Naddnipranska Ukraine.

УДК 97:37«1941/1943»(477–25)

Павленко А. М.

ВІДНОВЛЕННЯ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В ОКУПОВАНОМУ КИЄВІ (1941–1943 РР.)

Протягом останніх років в українській і світовій історичній науці прослідковується тенденція до вивчення різноманітних аспектів буття суспільства в різні історичні періоди і відповідно за різних умов. Межі досліджень поступово розширюються не лише в напрямі розкриття глобальних процесів, але й фокусуються на складових повсякденного буття. Постійний інтерес до подій Другої світової війни та відносна відкритість джерельної бази сприяють активізації зусиль науковців у цьому напрямі. Тому об'єктивне відтворення та аналіз усіх складових життя українців у дні окупації сприятиме кращому розумінню процесів що тоді відбувались. Як усі ми розуміємо, в той час вирішувалась доля самого існування українського народу. А важливою складовою формування, збереження та розвитку повноцінної життєздатної нації є освіта. Говорячи освіта, маємо на увазі не лише отримання певних необхідних у житті знань, здобуття професії і відповідно місця в суспільстві, а й, перш за все, формування свідомої самодостатньої особистості з відповідними моральними принципами і нерозривним зв'язком з історією культурою та державотворчими прагненнями свого народу. Формування наступного покоління за цими засадами забезпечує майбутнє нації, країни. Тому ця стаття якраз про відновлення та спробу формування нової освітньої системи в період окупації 1941–1943 років. Для аналізу було вирішено скористатися матеріалами, що висвітлюють цю проблему на території міста Київ. Причина такого вибору закономірна – саме тут були